د اسلامي عقيدې زده‌کړه – پنځمه برخه

عقل، فکر او تدبر؛ د حق پېژندنې لارې، د وحيې په رڼا کې د عقل دريځ او د غفلت زيانونه

ليکوال: محمد شريف (صداقت)

تاريخ: ١٤٠٥/٨/٢٦

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

بسم الله الرحمن الرحيم

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

سریزه

گرانو لوستونکو!

په تېره برخه کې مو د انسان د فطرت په اړه خبرې وکړې او څرګنده مو کړه چې الله تعالی انسان د حق د پېژندلو لپاره له فطري وړتیاوو سره پیدا کړی دی. خو د حق پېژندنه یوازې په فطري احساس پورې محدوده نه ده؛ الله تعالی انسان ته عقل ورکړی، د فکر او تدبر وړتیا یې ور په برخه کړې او د هدایت لپاره یې وحیه رالېږلې ده.

انسان د عقل په وسیله د شیانو ترمنځ توپیر کوي، د فکر له لارې د معلوماتو او پېښنو په اړه غور کوي، د تدبر په وسیله د خبرو او پېښنو پایلو ته ځیر کېږي او د الله تعالی د مخلوقاتو په نښو کې د هغه د قدرت، علم او حکمت آثار ویني.

خو دا وړتیاوې هغه مهال د انسان د هدایت لامل ګرځي چې په سمه توګه او د الله تعالی د وحیې په رڼا کې وکارول شي. که عقل له خپل حد څخه واوړي، فکر د خواهشاتو تر اغېز لاندې راشي او انسان د حق له منلو څخه مخ واړوي، نو همدا نعمتونه د ګټې پر ځای د زیان لامل کېدای شي.

د اسلامي عقیدې په علمي میراث کې د عقل، نظر، استدلال او شرعي نقل اړیکې ته ځانګړی اهمیت ورکړل شوی دی. امام ابومنصور ماتریدي رحمه الله په خپل مشهور کتاب «کتاب التوحید» کې د دین د پېژندنې لپاره د دلیل او نظر اهمیت څېړلی او د علم د ترلاسه کولو لارې یې بیان کړې دي. (۱)

په دې برخه کې به د عقل، فکر، تدبر او غفلت لغوي او اصطلاحي معناوې، د هغوی خپلمنځي اړیکې، د وحیې په وړاندې د عقل دریځ، د مخلوقاتو په اړه د فکر ارزښت او د غفلت لاملونه او زیانونه وڅېړو.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

لومړی بحث: عقل؛ د الله تعالی ورکړل شوی ادراکي نعمت

عقل د انسان له سترو نعمتونو څخه دی. د همدې نعمت په وسیله انسان د حق او باطل، سم او ناسم، ګټور او زیانمن ترمنځ توپیر کوي.

الله تعالی انسان ته عقل ورکړی، څو د خپل ژوند په چارو کې د پوهې او بصیرت له مخې پربکړې وکړي، د الله تعالی په نښو کې فکر وکړي، د حق دلایل وپېژني او د خپلو کړنو د پایلو په اړه ځیر شي.

عقل یوازې د معلوماتو د راټولولو وسیله نه ده؛ بلکې د معلوماتو د درک، تحلیل، پرتله کولو او له هغو څخه د پایلو د اخیستلو وړتیا هم ده.

د عقل له نعمت سره د انسان مسؤلیت هم ترلی دی؛ ځکه انسان باید خپل عقل د حق د پېژندنې او د الله تعالی د اطاعت لپاره وکاروي، نه د حق د ردولو او د خواهشاتو د توجیه لپاره.

دویم بحث: د عقل لغوي معنا او اصطلاحي حقیقت

د «عقل» کلمه په عربي ژبه کې د بندولو، راګرځولو او منع کولو له معنا سره تړاو لري.

ابن فارس رحمه الله د «عقل» د مادې په اړه لیکي:

> «العين والقاف واللام أصل واحد منقاس مطرد، يدل عظمه على حبسة في الشيء أو ما يقارب الحبسة.
>
> من ذلك العقل، وهو الحابس عن ذميم القول والفعل».

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

ژباړه: د «ع، ق، ل» توري يو بنسټيز او منظم اصل لري چې په ډېرو مواردو کې د بندېدو او راګرځېدو مفهوم څرګندوي. له همدې اصل څخه عقل دی؛ ځکه عقل انسان له ناوړه وينا او بد عمل څخه منع کوي. (۲)

ابن منظور رحمه الله ليکي:

> «العقل: الحجر والنهى ضد الحمق».

ژباړه: عقل د منع کوونکي ځواک، تمييز او پوهې معنا لري او د حماقت او ناپوهۍ مخالف دی. (۳)

د دې لغوي معناوو له مخې، عقل يوازې د معلوماتو د ترلاسه کولو وسيله نه ده؛ بلکې د انسان د فکر، درک، توپير او د چلند د سمولو يوه مهمه وړتيا ده. د «الحَجْر» په لغوي مفهوم کې د منع کولو او بندولو معنا هم شته؛ نو عقل ځکه په دې نوم يادېږي چې انسان له ناسم او زيانمن عمل څخه راګرځوي.

اصطلاحي تشريح: په دې ليکنه کې عقل د الله تعالى هغه ورکړل شوې ادراکي وړتيا بولو چې انسان پرې پوهېږي، د شيانو ترمنځ توپير کوي، استدلال کوي او د خپلو کړنو په اړه پرېکړه کوي. دا د ليکوال تشريحي تعريف دی، نه د کوم عالم لفظي نقل.

بايد په ياد ولرو چې عقل د انسان د پوهې يوه وسيله ده، نه دا چې انسان پرې د هر حقيقت په اړه بشپړ او بې‌خطا علم ترلاسه کړي. د انسان علم محدود دی؛ کله سم استدلال کوي او کله تېروځي.

دربېم بحث: د امام ماتريدي رحمه الله په منهج کې د عقل او دليل مقام

امام ابومنصور ماتريدي رحمه الله د «کتاب التوحيد» په لومړنيو بحثونو کې د دين د پېژندنې لپاره د تقليد پر ځای د دليل او نظر اهميت بيانوي.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

د فتح الله خليف د تحقيق شوې نسخې په فهرست کې د کتاب د لومړنيو بحثونو سرليکونه داسې راغلي دي:

«إبطال التقليد ووجوب معرفة الدين بالدليل».

ژباړه: د تقليد ردول او د دليل له لارې د دين د پېژندنې وجوب.

همدارنګه:

«السمع والعقل هما أصل ما يعرف به الدين».

ژباړه: سمعي يا شرعي نقل او عقل هغه دوه بنسټونه دي چې دين پرې پېژندل کېږي.

او:

«السبل الموصلة إلى العلم هي العيان والأخبار والنظر».

ژباړه: علم ته د رسېدو لارې مشاهده، خبرونه او نظر او استدلال دي. (۱)

يادونه: دا عبارتونه د يادې نسخې د بحثونو سرليکونه دي؛ د امام ماتريدي د اوږدو لفظي اقتباسونو په توګه يې بايد ونه ګڼو. د کتاب محتوا هم د دې بحثونو علمي مضمون څرګندوي.

د امام ماتريدي رحمه الله د دې منهج له مخې د علم د ترلاسه کولو درې مهمې لارې په لاندې ډول تشريح کولای شو:

۱. **مشاهده او حواس (العيان):** انسان د سترګو، غوږونو او نورو حواسو په وسيله محسوس شيان درک کوي.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

۲. خبرونه (الأخبار): انسان د باوري خبرونو له لارې له هغو پېښو او حقايقو خبرېږي چې خپله يې نه دي ليدلي. په دې کې هغه صحيح شرعي خبرونه هم شامل دي چې د وحيې له لارې انسان ته رسېدلي دي.

۳. نظر او استدلال (النظر): انسان د عقل په وسيله د معلوماتو ترمنځ اړيکې څېړي، دلايل ارزوي او له هغو څخه پايلې اخلي.

د امام ماتريدي رحمه الله د دې علمي منهج اهميت په دې کې دی چې انسان بايد د عقيدې په موضوعاتو کې يوازې د خلکو د خبرو، کورنۍ دود او ټولنيز چاپېريال له مخې پرېکړه ونه کړي؛ بلکې د حق د پېژندنې لپاره بايد دليل، پوهه او سالم استدلال وکاروي.

له دې څخه زده کوو چې د عقل کارول د دين له لارښوونو سره په ټکر کې نه دي؛ بلکې عقل او صحيح استدلال د دين د حقايقو په پېژندنه کې خپل مهم مقام لري. البته، د شرعي نقل او عقل مقامونه بايد سره گډ نه شي: وحيه د الله تعالى له لوري د هدايت سرچينه ده، او عقل د دليل د درک، نظر او استدلال وسيله ده.

څلورم بحث: د عقل او وحيې اړيکه؛ د دواړو ترمنځ د همغږۍ اصل

اسلام انسان ته د عقل د کارولو بلنه ورکوي؛ خو عقل د وحيې بديل نه ګڼي.

عقل انسان ته د فکر، استدلال او د دلايلو د درک کولو وړتيا ورکوي، او وحيه د الله تعالى له لوري د هدايت هغه سرچينه ده چې انسان ته د هغو حقايقو په اړه خبر ورکوي چې عقل يې په خپلواکه توګه نه شي پېژندلای.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

د عقل او وحيې ترمنځ اړيکه د حقيقي مخالفت اړيکه نه ده؛ ځکه څرګند او سالم عقل د الله تعالی له صحيح وحيې سره په ريښتينې توګه ټکر نه کوي.

کله چې د يوه شرعي نص او د انسان د فکر ترمنځ د ټکر تصور پيدا شي، بايد لومړی د نص صحت، د هغه دلالت، د موضوع سمه پوهه او د خپل استدلال بنسټ وڅېړل شي.

د دې اصل معنا دا ده چې کله يو څوک د خپل فکر او شرعي نص ترمنځ مخالفت وينې، لازمه نه ده چې نص ناسم وي؛ کېدای شي د نص په ثبوت يا معنا کې تېروتنه شوې وي، يا د انسان استدلال نيمګړی وي، او يا يې د موضوع په درک کې تېروتنه کړې وي.

نو د انسان ناسم فهم، نيمګړي معلومات، شخصي تمايل او ناسم استدلال بايد د وحيې په وړاندې د قطعي دليل په توګه وړاندې نه شي. د انسان شخصي او ظني برداشت د قطعي شرعي نص پر وړاندې مستقل معيار نه شي کېدای.

له دې څرګندېږي چې عقل د حق د پېژندنې وسيله ده، خو د وحيې پر ځای د مستقل او مطلق معيار په توګه نه شي ټاکل کېدای.

پنځم بحث: د عقل حدود او د غيبو د علم مسئله

عقل د الله تعالی د مخلوقاتو په پېژندنه، د دلايلو په درک، د حقايقو په تحليل او د ژوند په چارو کې د پرېکړې کولو لپاره مهمه وسيله ده؛ خو د انسان عقل محدود دی.

د غيبو په اړه هم بايد د هغو حقايقو ترمنځ توپير وشي چې الله تعالی يې د وحيې له لارې مورِ ته رابنودلي، او هغه څه چې له مورِ څخه پټ ساتل شوي دي.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

انسان د وحيې په وسيله د قيامت، حساب، جنت، دوزخ او نورو غيبي حقايقو په اړه پوهېږي؛ خو د غيبو بشپړ او خپلواک علم يوازې له الله تعالى سره دى. انسان د غيبو په اړه يوازې په هغه اندازه پوهېداى شي چې الله تعالى يې د وحيې يا بلې معتبرې لارې له مخې ورښودلي وي.

الله تعالى فرمايي:

﴿قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ﴾ (النمل: ٦٥)

ژباړه: ووايه: په اسمانونو او ځمکه کې هېڅوک د غيبو علم نه لري، پرته له الله تعالى څخه.

نو عقل بايد خپل حد وپېژني، وحيه د هدايت معيار وګڼي او د هغو حقايقو په اړه چې الله تعالى يې علم مور ته نه دى راکړى، بې‌دليله دعوې ونه کړي.

د عقل درناوى په دې کې نه دى چې هغه د هر څه د پېژندنې يوازينى وسيله وګڼو؛ بلکې په دې کې دى چې په خپل مناسب ځاى کې يې وکاروو او د الله تعالى د هدايت په رڼا کې يې له تېروتنې وساتو.

شپږم بحث: فکر؛ لغوي معنا او له عقل سره يې اړيکه

فکر د انسان هغه ذهني هڅه ده چې د معلوماتو، پېښو او دلايلو په اړه غور او څېړنه کوي.

ابن منظور رحمه الله د «فکر» د مادې په بيان کې ليکي:

«الفكر والفكر: إعمال الخاطر في الشيء».

ژباړه: فکر د يوه شي په اړه د ذهن او سوچ په کار اچولو ته ويل کېږي. (۴)

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

اصطلاحي تشريح: په دې ليکنه کې فکر هغه ذهني فعاليت بولو چې انسان د عقل په مرسته معلومات سره ترې، د هغوی په اړه غور کوي، د دلايلو اړيکې ارزوي او يوې پايلې ته د رسېدو هڅه کوي. دا تشريحي تعريف دی.

عقل او فکر سره نږدې اړيکه لري؛ عقل د درک او توپير کولو وړتيا ده، او فکر د همدې وړتيا په کار اچول دي.

د بېلګې په توګه، کله چې انسان د باران ورېدل، د ځمکې شنه کېدل، د بوټو راټوکېدل او د مېوو پيدا کېدل وينې، نو د دې پېښو په اړه فکر کوي، د هغوی اړيکې درک کوي او د الله تعالی د قدرت او نعمتونو په اړه پوهېږي.

خو فکر هغه وخت ګټور تمامېږي چې د علم، انصاف او صحيح دلايلو پر بنسټ ولاړ وي. که فکر د تعصب، خواهشاتو او بې‌بنسټه اټکلونو تابع شي، انسان له حقيقت څخه لرې کولای شي.

اووم بحث: د فکر، استدلال او د حق د لټون ارزښت

د فکر ارزښت يوازې په دې کې نه دی چې انسان ډېرې پوښتنې وکړي؛ بلکې په دې کې دی چې پوښتنې يې د حقيقت د موندلو لپاره وي، دليلونه په انصاف وځېړي او د حق د څرګندېدو پر مهال د خپل پخواني نظر د پرېښودلو جرئت ولري.

د عقيدې په بحثونو کې دا اصل ډېر مهم دی؛ ځکه کله ناکله انسان د خپلې کورنۍ، سيمې، ډلې يا پخواني فکر له امله يوه خبره مني، خو د هغې د دليل په اړه پوښتنه نه کوي.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

د امام ماتريدي رحمه الله د «کتاب التوحيد» د استدلالي منهج له مخې، د دين په پېژندنه کې نظر او دليل مهم ځای لري. له همدې امله، د عقيدې زده‌کوونکی بايد د پوښتنې، څېړنې او دليل غوښتلو له لارې د حق د پېژندلو هڅه وکړي؛ خو دا هڅه بايد له علمي ادب، انصاف او د شرعي نصوصو له درناوي سره مل وي. (۱)

د حق غوښتونکی انسان بايد د دليل په وړاندې تسليم وي، نه دا چې دليل د خپل پخواني نظر د دفاع لپاره وکاروي.

اتم بحث: تدبر؛ د معناوو او پايلو په اړه ژور غور

تدبر د يوه شي په اړه يوازې عادي فکر نه دی؛ بلکې د هغه په معنا، مفهوم، پايلو او عواقبو کې ژور غور کول دي.

ابن منظور رحمه الله د «دبر» د مادې په تشريح کې ليکي:

> «ودبر الأمر وتدبره: نظر في عاقبته».

ژباړه: د يوه کار په اړه تدبر کول دا دي چې انسان يې پايلو او عاقبت ته وګوري. (۵)

اصطلاحي تشريح: په دې ليکنه کې تدبر د يوه آيت، وينا، پېښې يا موضوع په معنا او پايلو کې ژور فکر کول بولو، څو انسان د هغې له حقيقت، پيغام او عملي غوښتنو سره ځان بلد کړي. دا تشريحي تعريف دی.

الله تعالی د قرآن کريم په آيتونو کې د تدبر لپاره څرګنده بلنه ورکړې ده:

> ﴿كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِّيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ (ص: ۲۹)

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

ژباړه: دا يو مبارک کتاب دی چې موږ تا ته نازل کړی دی، څو خلک يې په آيتونو کې تدبر وکړي او د عقل خاوندان ترې پند واخلي.

په دې آيت کې الله تعالی د قرآن کريم د نزول له موخو څخه يوه موخه د هغه په آيتونو کې تدبر او له هغو څخه پند اخيستل ښودلي دي.

تدبر دا نه دی چې انسان يوازې آيتونه ولولي او تېر شي؛ بلکې بايد د آيت معنا درک کړي، د هغه پيغام ته ځير شي او په خپل ژوند کې د هغه د عملي کولو هڅه وکړي.

الله تعالی فرمايي:

﴿أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا﴾ (محمد: ٢٤)

ژباړه: ايا دوی په قرآن کې تدبر نه کوي، که د دوی پر زړونو قلفونه لګېدلي دي؟

دا آيت د قرآن کريم په تدبر کې د غفلت خطر راښيي او انسان ته څرګندوي چې د حق د پېژندنې لپاره بايد زړه او ذهن د قرآن پيغام ته پرانيستي وساتي.

نهم بحث: د قرآن کريم تلاوت، فکر او تدبر؛ خپلمنځي اړيکې

تلاوت د قرآن کريم لوستل دي، فکر د هغه د معناوو په اړه غور کول دي او تدبر د هغه د پيغام، موخو او پايلو په اړه ژور نظر کول دي.

دا درې واړه يو له بل سره تړلي دي. تلاوت د قرآن کريم د آيتونو د لوستلو دروازه پرانيزي، فکر د معناوو په درک کې مرسته کوي او تدبر انسان د قرآن د لارښوونو د عملي کولو لوري ته هڅوي.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

که انسان قرآن ولولي، خو د هغه په معنا او لارښوونو کې فکر ونه کړي، د تلاوت د پند او لارښوونې له يوې مهمې ګټې څخه محرومېږي.

البته د قرآن کريم تلاوت په خپل ذات کې عبادت دی او ځانګړی اجر لري؛ دلته موخه دا ده چې تلاوت له تدبر، فهم او عمل سره هم مل شي.

لسم بحث: د الله تعالی په مخلوقاتو کې فکر؛ د ايمان د پياوړتيا لار

الله تعالی انسان ته د خپل شاوخوا نړۍ د ليدلو او په هغې کې د فکر کولو بلنه ورکړې ده. اسمانونه، ځمکه، د شپې او ورځې بدلون، د باران وربدل، د نباتاتو راټوکېدل او د انسان په بدن کې د ژوند نښې ټول د هغه د قدرت، علم او حکمت څرګندې نښې دي.

الله تعالی فرمايي:

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ ۝ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ (آل عمران: ۱۹۰-۱۹۱)

ژباړه: بېشکه د اسمانونو او ځمکې په پيدايښت او د شپې او ورځې په بدلېدو کې د عقل خاوندانو لپاره نښې دي؛ هغه کسان چې الله يادوي، په ولاړه، ناسته او پر خپلو اړخونو، او د اسمانونو او ځمکې په پيدايښت کې فکر کوي.

په دې آيتونو کې الله تعالی د عقل خاوندان هغه کسان ياد کړي چې د الله تعالی ذکر کوي او د هغه د مخلوقاتو په پيدايښت کې فکر کوي.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

دوی یوازې د مخلوقاتو ظاهري بڼه نه وینې، بلکې د هغو تر شا د الله تعالی د خالقیت، قدرت، علم او حکمت نښې هم درک کوي.

د ببلګې په توګه، کله چې انسان باران وینې، باید یوازې د اوبو د وریدو طبیعي بهیر ته ونه ګوري؛ بلکې دا هم په یاد ولري چې د باران نظام، د ځمکې د ژوند لپاره د هغه ګټورتیا او د نباتاتو راټوکېدل ټول د الله تعالی د پیدا کولو او تدبیر له مخې دي.

الله تعالی فرمایي:

﴿فَلْيَنظُرِ الْإِنسَانُ إِلَىٰ طَعَامِهِ ۝ أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ۝ ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا ۝ فَأَنبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ۝ وَعِنَبًا وَقَضْبًا ۝ وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ۝ وَحَدَائِقَ غُلْبًا ۝ وَفَاكِهَةً وَأَبًّا ۝ مَّتَاعًا لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ﴾ (عبس: ۲۴-۳۲)

ژباړه: نو انسان دې خپل خوراک ته وګوري! ښېشکه موږ اوبه په پرله‌پسې ډول ووروليې؛ بیا مو ځمکه ښه چاک کړه؛ نو موږ په هغې کې غلې دانې راشنې کړې، انګور او څارویو ته پرې کېدونکي واښه مو راشنه کړل، زیتون او کجورې مو پیدا کړې، ګڼ او پراخ باغونه مو رازرغون کړل، مېوې او څرځایونه مو برابر کړل؛ دا ټول ستاسو او ستاسو د څارویو د ګټې لپاره دي.

په دې آیتونو کې الله تعالی د باران ورول، د ځمکې چاک کول او د نباتاتو راشنه کول خپل فعلونه یاد کړي دي. د «فَأَنبَتْنَا» په عبارت کې الله تعالی په څرګنده خپل ځان د نباتاتو د راشنه کولو فاعل یادوي. دا د انسان پام دې ته راګرځوي چې د ژوند د نعمتونو تر شا د الله تعالی قدرت او تدبیر دی.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

په دې آيتونو کې «قَضْبًا» هغو شنو واښو ته اشاره ده چې پرې کېږي او د څارويو د خوراک لپاره کارول کېږي؛ او «أَبًّا» د څرځايونو او هغو واښو معنا لري چې څاروي ترې ګټه اخلي. له همدې امله، دواړه کلمې بايد بې‌توپيره په يوه معنا ونه ژباړل شي.

نو کله چې انسان ډوډۍ خوري، مېوه استعمالوي او د ځمکې شنه‌والی وينې، بايد د نعمت تر څنګ د نعمت ورکوونکی هم ياد کړي.

د مخلوقاتو په اړه فکر بايد انسان د الله تعالی شکر، اطاعت او د هغه د عظمت پېژندنې ته ورسوي؛ نه دا چې يوازې د معلوماتو او علمي اصطلاحاتو په راټولولو پای ته ورسېږي.

يوولسم بحث: غفلت؛ لغوي معنا او حقيقت

غفلت د انسان د پام، يادونې او توجه کمزوري کېدو ته ويل کېږي؛ داسې چې يو مهم حقيقت يا مسؤليت له پامه وغورځوي.

ابن فارس رحمه الله د «غفل» د مادې په اړه ليکي:

> «الغين والفاء واللام أصل صحيح يدل على ترك الشيء سهوا، وربما كان عن عمد. من ذلك: غفلت عن الشيء غفلة وغفولا، وذلك إذا تركته ساهيا. وأغفلته، إذا تركته على ذكر منك له».

ژباړه: د «غ، ف، ل» توری يو بنسټيز اصل لري چې د يوه شي په هېرېدو يا له پامه غورځولو دلالت کوي؛ او دا کار کله په هېرېدو او کله په قصدي ډول وي. کله چې يو شی له يادې وباسې، غفلت ورته ويل کېږي؛ او کله چې د هغه له يادولو سره سره يې پرېږدې، دا هم د غفلت په معنا کې راځي. (٦)

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

اصطلاحي تشريح: په دې ليکنه کې غفلت هغه حالت بولو چې انسان د الله تعالى د ياد، د حق د پېژندنې، د خپلو مسؤليتونو او د آخرت د حساب په اړه بې‌پروا شي او د هغو له عملي غوښتنو څخه مخ واړوي. دا تشريحي تعريف دی.

غفلت يوازې د يوې شېبې هېرېدنه نه ده؛ ځکه انسان د خپل طبيعت له مخې کله ناکله هېرېږي او پام يې له يوې موضوع بلې ته اوړي. دلته موخه هغه دوامدار او خطرناک غفلت دی چې انسان د حق له منلو او د خپل مسؤليت له ادا کولو څخه لرې کوي.

دولسم بحث: د عادي هېرېدنې او خطرناک غفلت ترمنځ توپير

هره هېرېدنه د خطرناک غفلت معنا نه لري. انسان کله د بوختيا، ستړيا يا د ذهن د نورو چارو له امله يوه خبره هېروي. دا د انسان د طبيعت يوه عادي برخه ده.

خو هغه غفلت چې په قرآن کريم کې غندل شوی، په ځانګړې ډول هغه حالت دی چې انسان د حق نښې وينې، د الله تعالى پيغام ورته رسېږي، د خپلو مسؤليتونو په اړه پوهېږي، خو بيا هم په بې‌پروايۍ او قصدي مخ اړولو کې دوام کوي.

له همدې امله، د غفلت د موضوع په څېړلو کې بايد د عادي انساني هېرېدنې او د حق پر وړاندې د ژوړې بې‌پروايۍ ترمنځ توپير وساتو.

دیارلسم بحث: د غفلت لاملونه او د انسان پر ژوند يې اغېزې

د غفلت لاملونه ډېر دي، خو ځينې مهم يې دا دي:

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

د دنيا په چارو کې افراط

کله چې انسان خپل ټول فکر، وخت او هڅې یوازې د مال، مقام، شهرت او دنیاوي خوندونو لپاره مصرف کړي، د الله تعالی یاد او د آخرت تیاری ترې هېرېدای شي.

دنیا د انسان د ژوند اړتیا ده، خو ستونزه هغه وخت پیدا کېږي چې دنیا د انسان د ژوند یوازینی موخه وګرځي او د آخرت فکر ترې ورک شي.

د خواهشاتو پیروي

کله چې انسان د خپل نفس غوښتنې د حق او باطل د معیار په توګه وټاکي، د حقیقت منل ورته سختېږي. داسې انسان کله ناکله د دلیل پر ځای د خپل خواهش ملاتړ کوي او هغه څه منې چې له غوښتنو سره یې برابر وي.

د قرآن له تدبر څخه مخ اړول

د قرآن کریم یوازې تلاوت کول، خو د هغه په معنا او لارښوونو کې فکر نه کول، د انسان د پند اخیستلو او د لارښوونې د عملي کولو فرصت کمزوری کوي.

د وخت او روغتیا ضایع کول

انسان کله ناکله د وخت او روغتیا ارزښت هغه مهال درک کوي چې له لاسه یې ورکړي.

رسول الله ﷺ فرمایلي دي:

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

«نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ».

ژباړه: دوه نعمتونه دي چې ډېر خلک پکې تاوانیان دي: روغتیا او فارغ وخت. (۷)

دا حدیث مورِ ته رابنیي چې روغتیا او وخت د الله تعالی ستر نعمتونه دي؛ خو ډېر خلک یې په داسې چارو کې مصرفوي چې د دنیا او آخرت گټه یې نه وي.

څوارلسم بحث: د غفلت پایلې د قرآن کریم او سنتو په رڼا کې

غفلت د انسان په زړه او عمل ناوړه اغېز کوي. د حق د پېژندلو وړتیا کمزورې کوي، د نېکو اعمالو په ترسره کولو کې سستي پیدا کوي، د گناهونو پر وړاندې د انسان حساسیت کموي او د آخرت له یاد څخه یې لرې کوي.

الله تعالی فرمایي:

﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ (الحشر: ۱۹)

ژباړه: او د هغو کسانو په څېر مه کېږئ چې الله یې هېر کړی دی، نو الله هغوی خپل ځانونه وړهېر کړل؛ همدوی نافرمانان دي.

امام طبري رحمه الله د دې آیت په تفسیر کې بیانوي چې د الله تعالی هېرول د هغه د هغو حقونو پرېښودل دي چې پر انسان یې واجب کړي دي؛ او د «فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ» معنا دا ده چې الله تعالی هغوی د خپلو ځانونو له خیرونو او گټو څخه غافل او محروم کړل. د امام طبري په لفظي بیان کې راغلي دي:

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

«فأنساهم الله حظوظ أنفسهم من الخيرات».

يعني الله تعالى هغوی د خپلو ځانونو له خيرونو څخه بې‌برخې کړل. (۸)

د دې تفسير له مخې، کله چې انسان د الله تعالى واجب حقونه له پامه وغورځوي، د خپل ځان د حقيقي ګټې، د نېکو اعمالو او د آخرت د نجات لارې هم له پامه غورځوي. په دې توګه د الله تعالى له ياد څخه غفلت په حقيقت کې د انسان د خپل ځان د خير او د آخرت د ګټې د ضايع کېدو لامل ګرځي.

الله تعالى فرمايي:

﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ ۖ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا ۚ أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴾ (الأعراف: ۱۷۹)

ژباړه: او بېشکه مونږ د دوزخ لپاره ډېر پېريان او انسانان پيدا کړي دي؛ هغوی زړونه لري، خو په هغو سره حق نه درک کوي، سترګې لري، خو په هغو سره حق نه وينې، او غوږونه لري، خو په هغو سره حق نه اوري. هغوی د څارويو په څېر دي، بلکې تر هغوی هم ډېر بې‌لارې دي؛ همدوی غافلان دي.

دا آيت د هغو کسانو حالت بيانوي چې د حق د پېژندلو لپاره ورکړل شوي نعمتونه په سمه توګه نه کاروي. د زړه، سترګو او غوږونو له وړتياوو څخه د حق د منلو پر ځای د غفلت او مخ اړولو لاره غوره کوي.

د آيت موخه د هرې عادي هېرېدنې، لنډمهالې بې‌توجهۍ يا فزيکي معلوليت لرونکو کسانو غندنه نه ده؛ بلکې د حق پر وړاندې د غفلت او د ورکړل شوو ادراکي وړتياوو د نه‌کارولو حالت بيانوي.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

د «ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ» عبارت هم باید د الله تعالی د علم، تقدیر او حکمت په رڼا کې وپېژندل شي؛ دا د انسان د ارادې او مسؤلیت د نفي کولو معنا نه لري. آیت د هغو کسانو حالت بیانوي چې د حق د پېژندلو وړتیاوې لري، خو د حق له منلو څخه مخ اړوي.

پنځلسم بحث: د غفلت درملنه؛ د عقل، فکر او تدبر سم استعمال

د غفلت د درملنې لپاره انسان باید خپل عقل، فکر او تدبر د الله تعالی د هدایت په رڼا کې وکاروي.

د الله تعالی یاد ژوندی ساتل

ذکر د زړه د بیداری او د غفلت د کمولو مهمه وسیله ده. انسان دې د خپل ورځني ژوند په چارو کې د الله تعالی یاد ته ځای ورکړي.

د قرآن کریم تلاوت او تدبر

یوازې د تلاوت تر بشپړولو بسنه نه ده؛ د آیتونو معنا، پیغام او عملي غوښتنې هم باید وپېژندل شي.

د مخلوقاتو په نښو کې فکر کول

د اسمانونو، ځمکې، باران، نباتاتو، د انسان د پیدایښت او د ژوند د نعمتونو په اړه فکر کول د الله تعالی د عظمت پېژندنې او د شکر کولو لامل ګرځي.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

د وخت او روغتيا قدر کول

انسان بايد خپل وخت او روغتيا د ګټورو علمي، عبادي او ټولنيزو چارو لپاره وکاروي.

د آخرت يادول

د مرګ، حساب او د الله تعالی په وړاندې د درېدو ياد انسان له بې‌پروايۍ راګرځوي او د نېکو اعمالو هڅونه ورسره پيدا کوي.

له ځان سره محاسبه

انسان دې وخت ناوخت له ځانه وپوښتي: زما وخت په څه تېرېږي؟ زما فکرونه کوم لوري ته روان دي؟ زما عقل د حق په پېژندنه کې کاروم، که د خواهشاتو د توجيه لپاره؟

د علم او دليل غوښتنه

انسان بايد د عقيدې او دين په چارو کې د بې‌دليله خبرو پر ځای د علم، دليل او باوري سرچينو لټه وکړي. د خپل فکر د اصلاح لپاره دې د علماوو له علمي ميراث څخه ګټه واخلي او د حق د څرګندېدو پر مهال دې د خپل نظر د اصلاح کولو جرئت ولري.

پايله

عقل، فکر او تدبر د الله تعالی ستر نعمتونه دي. عقل د درک او توپير کولو وړتيا ده، فکر د معلوماتو او دلايلو په اړه غور کول دي، او تدبر د معناوو او پايلو په اړه ژور سوچ دی.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

خو دا نعمتونه هغه مهال انسان ته حقيقي ګټه رسوي چې د الله تعالی د وحيې په رڼا کې وکارول شي. انسان بايد نه خپل عقل د وحيې پر وړاندې د بې‌دليله مخالفت وسيله وګرځوي او نه د فکر او تدبر دروازې پر ځان وتړي.

د امام ماتريدي رحمه الله له علمي منهج څخه زده کوو چې د دين د پېژندنې لپاره دليل او استدلال مهم دي؛ عقل او سالم نظر د انسان د علم او د حق د پېژندنې مهمې وسيلې دي، خو بايد د الله تعالی د هدايت په رڼا کې وکارول شي.

الله تعالی موږ ته د عقل، فکر او تدبر وړتيا راکړې ده؛ نو د دې نعمتونو شکر دا دی چې د حق د پېژندنې، د الله تعالی د اطاعت او د آخرت د تياري لپاره يې وکاروو.

غفلت د انسان د زړه او عمل لپاره خطرناک دی؛ ځکه انسان له خپل اصلي مسؤليت څخه لرې کوي. هوښيار انسان هغه دی چې د الله تعالی په نښو کې فکر وکړي، د قرآن په آيتونو کې تدبر وکړي، خپل وخت او روغتيا غنيمت وګڼي او د خپل ژوند د موخې په اړه بې‌پروا نه شي.

د فکر او ځان‌محاسبې پوښتنې

۱. عقل څه شی دی، او ولې د انسان د پوهې او عمل لپاره مهم نعمت ګڼل کېږي؟

۲. د امام ماتريدي رحمه الله له نظره د دين په پېژندنه کې د عقل، نظر او دليل اهميت څه دی؟

۳. د عقل او وحيې ترمنځ اړيکه څه ده؟ ايا د انسان محدود عقل د غيبو د ټولو حقيقتونو د پېژندنې وړتيا لري؟

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

۴. د فکر او تدبر ترمنځ څه توپیر شته؟

۵. د الله تعالی په مخلوقاتو کې فکر کول څنګه د ایمان د پیاوړتیا لامل ګرځي؟

٦. غفلت څه دی، او د عادي هېرېدنې او خطرناک غفلت ترمنځ څه توپیر شته؟

۷. د روغتیا او فارغ وخت د نعمتونو په اړه د رسول الله ﷺ حدیث مور ته څه درس راکوي؟

۸. مور څنګه کولای شو چې عقل، فکر او تدبر د الله تعالی د اطاعت او د آخرت د تیاری لپاره وکاروو؟

د ځان لپاره یوه شېبه فکر وکړئ:

ایا زمور عقل یوازې د دنیا د چارو د سمبالولو لپاره کار کوي، که د خپل خالق د پېژندنې، د هغه د نعمتونو د شکر او د آخرت د تیاري لپاره هم ترې ګټه اخلو؟

سبحان الله! څومره لوی نعمت دی چې الله تعالی انسان ته عقل ورکړی، د فکر وړتیا یې ور په برخه کړې او د هدایت لپاره یې قرآن کریم نازل کړی دی.

سرچینې او حوالې

(۱) الماتريدي، أبو منصور محمد بن محمد، كتاب التوحيد، تحقيق: فتح الله خليف، دار الجامعات المصرية، اسكندريه، د کتاب د لومړنیو بحثونو اړوند مخونه: ۴ او ۷. په ځانګړي ډول د «إبطال التقليد ووجوب معرفة الدين بالدليل»، «السمع والعقل هما أصل ما يعرف به الدين» او «السبل الموصلة إلى العلم هي العيان والأخبار والنظر» بحثونه. یاد شوي عبارتونه د ټاکلې نسخې د بحثونو سرلیکونه دي. د دې حوالې لپاره همدا نسخه ټاکل شوې؛ د دار المشرق د ۱۹۸۲م چاپ مخونه ورته نه دي منسوب شوي.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

(۲) ابن فارس، أحمد بن فارس بن زكريا، معجم مقاييس اللغة، تحقيق: عبد السلام محمد هارون، دار الفكر، ۱۳۹۹هـ/۱۹۷۹م، ٦ ټوکه، څلورم ټوک، مخ ٦۹، د «عقل» ماده.

(۳) ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، دار صادر، بيروت، درېيم چاپ، ۱۴۱۴هـ، ۱۵ ټوکه، يوولسم ټوک، مخونه ۴۵۸-۴۵۹، د «عقل» ماده.

(۴) ابن منظور، لسان العرب، دار صادر، بيروت، درېيم چاپ، ۱۴۱۴هـ، ۱۵ ټوکه، پنځم ټوک، مخ ٦۵، د «فكر» ماده.

(۵) ابن منظور، لسان العرب، دار صادر، بيروت، درېيم چاپ، ۱۴۱۴هـ، ۱۵ ټوکه، څلورم ټوک، مخ ۲۷۳، د «دبر» ماده.

(٦) ابن فارس، معجم مقاييس اللغة، تحقيق: عبد السلام محمد هارون، دار الفكر، ۱۳۹۹هـ/۱۹۷۹م، ٦ ټوکه، څلورم ټوک، مخ ۳۸٦، د «غفل» ماده.

(۷) البخاري، محمد بن إسماعيل، الجامع الصحيح، دار طوق النجاة، ۱۴۲۲هـ، كتاب الرقاق، حديث ٦۴۱۲.

(۸) الطبري، محمد بن جرير، جامع البيان عن تأويل آي القرآن، تحقيق: عبد الله بن عبد المحسن التركي، دار هجر، لومړی چاپ، ۱۴۲۲هـ/۲۰۰۱م، ۲۲م ټوک، مخونه ۵۴۷-۵۴۸، د سورة الحشر د ۱۹م آيت تفسير.

نورې عقيدوي سرچينې د پراخې څېړنې لپاره

أبو حنيفة النعمان بن ثابت، الفقه الأكبر؛ د حنفي عقيدې بنسټيز متن.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish

أبو منصور الماتريدي، تأويلات أهل السنة؛ د قرآني آيتونو د تفسير او عقيدوي استدلال لپاره.

ابن تيمية، درء تعارض العقل والنقل؛ د عقل او شرعي نقل د اړيکې د بحث لپاره.

ابن القيم، مفتاح دار السعادة؛ د علم، فکر، تدبر او د مخلوقاتو د نښو په اړه د بحثونو لپاره.

قرآني حوالې: آل عمران: ۱۹۰-۱۹۱؛ النمل: ٦٥؛ ص: ۲۹؛ محمد: ۲۴؛ عبس: ۲۴-۳۲؛ الحشر: ۱۹؛ الأعراف: ۱۷۹.

له deenodanish.com څخه ښکته شوی Deen-o-Danish